

# MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK  
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓI  
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam \* IV. füzet*

BUDAPEST

KIAD A A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

*Gulyás Pál:*

**Magyar írók élete és munkái**

II. kötet. Bálint Sándor — Berényi János.

Budapest, 1940. 8° 1272 hasáb.

Ára 50 pengő.

*Varjas Béla:*

**Balassa Bálint Istenes énekeinek  
első kiadása**

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XI.)

Budapest, 1940. 8° 26 lap, 3 melléklet. Ára 2 pengő.

*Szentkúty Pál:*

**Régi hazai nyomdák  
mintakönyvei**

A Magyar Bibliophil Társaság kiadása, 1940. 2° 114 lap,  
27 melléklet.

Ára 20 pengő.

*Bartoniek Emma:*

**Codices Latini medii aevi**

(Catalogus Bibl. Mus. Nat. Hung. XII.)

Budapest, 1940. 4° XVII., 527 lap.

Ára 50 pengő.

*Lavotta Rezső:*

**Kéziratos zeneművek**

(A Magy. Nemz. Múzeum könyvtárának Címjegyzéke VI.)

Budapest, 1940. 8° VII., 237 lap.

Ára 10 pengő.

## A POZSONYI KÓDEX EREDETI KÉZIRATA.

A könyveknek is megvan a maguk története, szokták mondogatni, de ezt sokszor csak azoknak a szellemi, lélektani erők és tényezők változására értik, amelyek a mű megszületésében szerepet játszottak. A kéziratoknak inkább provenienciája, eredete van. Az eredet pedig mindig homályos, kétes valami. A magyar nyelvemlékek valamennyien hosszú, bolyongós és göröngyös pályát tettek meg. Nem élvezhették egy-egy monostori scriptorium melengető bibliotékájának nyugalmát, még a tinta meg sem száradt a lapon, máris felkapták, és új műhelyben, szokatlan cellában, a szó szoros értelmében faragatlan pennájú másoló írja tovább. De végre is megállapodtak a mostoha sorsú vándorok, és a mult században fölébredt történeti érdeklődés mohó lelkesedéssel gyűjti őket egybe, majd a Nyelvemléktárnak nevezett sorozatban az eredeti szöveg gondos összehasonlításával tizenöt kötetben kiadják a régi magyar nyelvemlékeket.

Egyetlenegy kódex állt ellen a kíváncsi kritikus szemnek, csak egyetlen egy kéziratot volt kénytelen a *Nyelvemléktár* másolatból kiadni — a Pozsonyi kódexet.<sup>1</sup> Alig hogy lemásolták, máris kisiklott a kézből. Alig hogy megtalálják, máris eltűnik. S mikor a legutóbbi időben biztos lelőhelyét megtudták, akkor is makacszkodott a homályból előjönni.

Egy kéziratnak ugyanazokat a kérdéseket szokás feltenni, amelyeket a vizsgálóbíró intéz az előtte szorongó vádlotthoz a személyazonosság megállapítása végett. Ki vagy te, hány éves vagy, honnan jössz és miért kerültél ide? Szólni fogunk tehát

1. A kódex provenienciájáról, sorsáról,
2. tartalmáról, az eddig nem közölt latin szövegéről,
3. forrásáról,

<sup>1</sup> VOLF GYÖRGY: Régi Magyar Codexek. Budapest, 1885. XIII. 103—130. l.

4. paleográfiai sajátosságairól, másolóiról,

5. a kézirat jelentőségéről a magyar lelkiségtörténet szempontjából.

Ki vagy te, hány éves vagy? Lássuk a kódex leírását. A 15'6×11'5 cm nagyságú (renaissance mintájú), bőrrel bevont fatáblába kötött nyolcadrét kódexet két bőrszíjon függő német díszítésű rézkapocs tartja össze. Az elején nyomtatott premontrei breviárium részletet találunk. A fametszet az Apokalipszis Bárányát tartó Üdvözítőt ábrázolja. Előtte térdel egy premontrei apát, akinek címere fehéren maradt. (Nem festették ki.) Mögötte áll Szent Norbert, biztató, támogató mozdulattal Krisztus felé szeretné az apátot vezetni. A gótikus arkatúra alatt Szent Norbertnek kanonoki ruhát hozó angyal szárnyai bontakoznak ki. A breviárium húsvéti táblájában az 1514. évszámot találjuk.<sup>2</sup> A bevezető latin szöveg JACQUES DE BACHIMONT 1513-ban megválasztott premontrei generális-apáthoz intézett humanista-ízű ajánlással kezdődik. JACQUES DE BACHIMONT megválasztása után minden erejét a rendi reform keresztülvitelének szentelte. Elsősorban a liturgikus kultuszt akarta fényessé, ragyogóvá tenni, ezért 1517-ben szigorú aszketikus árnyalatú disciplinát vezetett be az egyetemes rendbe,<sup>3</sup> amelynek nálunk visszhangja és szócsöve FEGYVERNEKI FERENC sági prépost volt. JACQUES DE BACHIMONT a nagy reformátor neve a *Pozsonyi-kódex* elején az ugyancsak premontrei *Lányi-kódexet* is létrehozó friss újíto szellemre mutat.<sup>4</sup> Véle a *Pozsonyi-kódex* is beilleszkedik a szerzetesi életet felfrissíteni igyekvő azon reformmozgalomba, amelynek jelentőségét a magyar nyelvű irodalom fellendülésében HORVÁTH JÁNOS vette észre.<sup>5</sup> A kódex elé kötött premontrei latin breviáriumnak a *Pozsonyi-kódexszel* való kapcsolata

<sup>2</sup> HANS BOHATTA: Bibliographie der Breviere 1501—1850. Leipzig, 1937. munkájában 84. lapon 1504; 1505; 1507; 1510-es kiadást említ meg, utána az 1525-ös következik. — Az 1514 nem jelenti okvetlen a nyomtatási évet, mert BOHATTA által 981. szám alatt idézett párizsi példány Tabula Pascha-jában is megvan az 1514-es évszám.

<sup>3</sup> FR. PETIT: L'ordre de Prémontré. Paris, 1927. 90—91. l.

<sup>4</sup> GABRIEL ASZTRIK: Breviárium-típusú kódexek. Budapest, 1934. 30—37. l.

<sup>5</sup> HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest, 1931. 115—20, 123. l.

mutatja, hogy a „Franciában tartatik“<sup>6</sup> jelige él és éppen ennek a reformmozgalomnak kapcsán a premontrei apácák, vagy ahogy akkor nevezték őket, főköltős atyafiak szívéből a magyar nyelvű ájtatosság is felszakadt. A latin ajánló sorok után pszalterium következik, amelynek zsoltárbeosztása a breviárium-típusú kódexeinkhez (Döbrentei és Apor) szolgál megfelelőül. Halotti szolgálat, kommandáció, kommunis rész, egyházi szentelés, dedicatio ecclesiae, votiv misék, a kommunikálás utáni hálaadással fejeződik be a latin szöveg. Majd ugyanabba a táblába bekötte, tehát vele kb. egyidőben beírt magyar szöveget olvashatunk.

Ez a nyomtatott breviárium volt az oka annak, hogy a *Pozsonyi-kódex* oly sokáig lappangott, és hogy a *Nyelvemléktár* a szöveg kiadásánál nem tudta figyelembe venni az eredeti kéziratot. A *Pozsonyi-kódexet* közel száz éve, 1836-ban fedezték fel a pozsonyi franciskánus konventben. GYURIKOVITS GYÖRGY, a Tudományos Akadémia levelező tagja másoltatta le. A másolat nem kielégítő, az oldalak váltakozását nem jelzi, a latin szövegeket elhagyja, átírása nem pontos. Az ő hang jelzésére a kódexnek kétféle jele van. Az *ew* és az alul függőlegesen áthúzott o betű. Pl. *ewrewkewl* = örököl és *zerzesebpl*. A *Nyelvemléktár* pl. így írja: *epesegherol*. Nem vették észre, hogy alul át van húzva az o.

Amikor a kódexet 50 év múlva VOLF GYÖRGY ki akarja adni, sehol sem találják. Jobb híján kénytelenek voltak tehát a pontatlan másolatot alapul venni. A nyelvemlékre újra 1914-ben akadtak rá a pozsonyi klastromi könyvtárban. Erről az örvendetes hírről GÁBRIEL GOTTFRIED számolt be a *Magyar Nyelv* következő évi számában.<sup>7</sup> 1934-ben Szent Norbert halálának 800 éves évfordulóján a premontrei kódexekről kellett volna írnom. Mint kétes premontrei eredetűnek, a *Pozsonyi-kódexnek* a felkutatása is szükségessé vált. Azonban minden igyekezet hiábavalónak bizonyult. A kódex nem volt sehol. Vége azt a felvilágosítást kaptam, hogy néhány pozsonyi származású kézirat véletlenül éppen a szombathelyi ferencendi könyvtárban van.

<sup>6</sup> Lányi-kódex 314. l. Kezdetyk Benedicchio mense az az aztal az ny zeretwnknek ygaz modya zerent az mynt franciaba tartayak.

<sup>7</sup> GÁBRIEL GOTTFRIED: A Pozsonyi-kódex felfedezett eredeti kézírata. Magyar Nyelv 1915.

A gazdag középkori anyagban azonban, a legnagyobb csalódásra, a *Pozsonyi-kódex*nek hiült helye volt. Ellenben itt volt egy antifonálé, amelyet DANKÓ himnuszgyűjteménye jegyzetében jelleg és eredet meghatározása nélkül, mint pozsonyit említett. Ebben a kéziratban számos *magyar* bejegyzés is található — így tehát valójában szórványemlék —, amely 1516 előtt készült a szegedi premontrei apácák számára.<sup>8</sup> Ez a *zsolozsmás könyv* hűségese bujdosótársa volt a mi *Pozsonyi- és Lányi-kódex*ünknek. A legkiemelkedőbb premontrei liturgikus tűzhely ugyanis Szeged volt. 1516-ban, épp amikor e szórványnyelvemlék antifonálét másolják, leég a szegedi kolostor. Az író, SOROR MÁRTA le is jegyzi azonnal:

*Ezerötszáztizenhat esztendőben írták e ternuszt, akarth megéje Szent Léleknek monostora és Szent Miklusi és felsővárosnak, Szegednek nagyobb része első idnepének, Szent Ágostonnaék estein.*<sup>9</sup> Az *énekeskönyv* vagy ekkor, vagy a török betérés következtében Somlyóvásárhelyre kerül. Itt találkozik az 1519-ben másolt egyházi előírásokat tartalmazó *Lányi-kódex* ordináriummal.

A *Pozsonyi-kódexet* egy évvel később, 1520-ban kezdik írni. Hol? Szegeden, Somlyóvásárhelyt v. Móríchidán ugyanis az apácák között is volt ügyes másoló, pl. MÁRTA nővér. A *Pozsonyi-kódex* elejét pedig két férfi másolja. A *Lányi-kódexet* is KÁLMÁNCSEHI LÁSZLÓ írja. Valószínű tehát, hogy a jelen kódex születési helyét az ekkor virágzó másik két apácamonostorban, Somlyóvásárhelyt vagy Móríchidán kell keresni. Kódexünk jóban-rosszban társa, az említett szegedi antifonálé — 1543 körül Móríchidára kerül. Vele mehetett a *Pozsonyi-kódex* is. Az apácák a török elől a bécsi Porta Coeli-kolostorba menekültek, magukkal víve a minden kincsüket képező kéziratok könyveiket. Erről az antifonáléba bejegyzett német írás is tanuskodik. Bécs után Pozsony lett Boldogasszony szerzetének utolsó aziluma. Itt haltak el az öreg sororok, emlékül hagyva maguk után a szívcsendességében fogantatott írásokat. Itt pihent meg ez a szegedi

<sup>8</sup> Szombathely. Ferencrendiek. Codex. Lat. 6264.

<sup>9</sup> U. o. Cod. Lat. 6264 fol. 43. HORVÁTH A. tanulmánya *Analecta Praemonstratensia* 1931. p. 337. TIMÁR KÁLMÁN: A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei. Szegedi Füzetek 1934. 199. l.

liturgikus szellemben elindult kódex, Somlyóvásárhely, Móric-hida és Bécs állomásokat maga után hagyva, hogy a pozsonyi klarisszák házában lappangjon sokáig.

A koráról kellett volna először szólni, de ez a vándorlás éveiből úgyis könnyen szembeszökik. A 41. levelet számláló kódexről azonban nem mondhatjuk el, hogy egy évnek terméke, mint ahogy a kéziratban két helyütt is előfordul ugyanaz az évszám következtetni engedné. Az első határozott adat az első kéz bejegyzése Szent Brigitta imádságainak a végén. „Ezt végig írta az the szegény atyádfia Mihál deák, kiből (könyvből) te szolgálhassad az örök Istent és mi érettünk imágy is“. (Számmal) 1520. A második kéz, ugyancsak férfimunka, számjegyek helyett betűvel írja ki: Anno domini millesimo vigesimo et quingentesimo.

Ezután a *Regina Coeli* és *Assunt Anne sollemnia* kezdetű himnuszt olvashatjuk igen kezdetleges női írásban, valószínűleg két kéz munkája. Az ötödik kéz megint magyar szöveget ír: Urunknak szent testének, hozzánk való vételéről, igen szép imádság. Az írás kurzív, gyorsfutású, ligatúrái könnyedek. 1520-nál mindenesetre későbbi, fiatal másoló munkája. A 6. kéz állott írás, szinte olyan, mintha maga fordítana, sokat javít, öreg író munkája 1530 körül. Ezután még két másoló tollából látunk latin szöveget. Valóságos kis paleográfiai album ez a kódex! VOLF GYÖRGY úgy sejtette, hogy hárman írták a *Pozsonyi-kódexet*. Ezt a nézetet GÁBRIEL GOTTFRIED is osztotta. Az eredeti kézirat alapján pedig kitűnik, hogy *csak* maga a magyar szöveg négy kéz írása. A latin nyelvűn is négyen osztottak.

Szent Brigitta 15. imádságát MIHÁLY deák másolta valami E. kezdőbetűs nevű apáca — mint ő mondja — szegény atyafia részére. A keltet épúgy elárulja, mint a másik másoló, aki szintén férfi volt. Mintha mindketten érdekesebbekké akarnák magukat tenni, bőbeszédű bejegyzéseikből ki-ki törölnek egyes sorokat. A második kéz írója, úgylátszik, a már beírt nevét igyekezett eltüntetni, mert ha jól következtetnek, az átvilágításnál *per me* . . . szavak tűnnek elő, amelyek *de Z.* . . . végződtek.<sup>10</sup> Ultraviolet sugarakkal való előhívás eredménnyel fog kecsegtetni, ezért biztosat csak e fényképek birtokában mondhatunk. Pedig igazán

<sup>10</sup> 24. l.

nem volt miért szégyenkezni a nagy búcsús imádságokat beíró másolónak. Övé a legszebb, leggondosabb írás. A margóra észrevétlen lendülettel csicsergő madarakat, szirmukat bontogató virágokat, bohókás állatokat rajzol. Gondosan másolja a Szűz Mária epeségéről szóló ájtatosságot, és a megnyugvó Amen után magyaros őszinteséggel így sóhajt fel: *Jaj! hogy fáradok — bor itlan!* Ebből az Explicitből következik, hogy a második kéz is deák munka, talán az e korban oly gyakori vágus deák írása lehet. Bezárhatták szegény fejét egy szobába, mert a fizetett másolónak nem volt ínyére a gyors munka. Kitekinthetett a rácsos ablakon, s a klauzurán túl felvirított előtte a mező, — keservét sorai közé fűzte: *Jaj! hogy fáradok bor itlan.* Adassék dicséret a főköltő atyafiak túlbuzgóságának, nincs is hiba a boritlan másoló munkában. — Ezzel a *Pozsonyi-kódex* is beállt a nekünk ma furcsának feltűnő szent könyvek társaságába, ahol a másoló rendszerint laikus, örömeiben vagy bánatában a bort dicsőíti. Bruges-i kéziratokból idézek hasonlókat:

*Datur in convivio vinus vina vinum  
 Masculinum deficit atque femininum  
 Sed in neutro genere vinum fit divinum.*<sup>11</sup>

Egy másik így fejezi be munkáját: *Explicit hic totum, infunde da mihi potum.* Végül *Quando ego bibo vinum, loquitur mea lingua latina.* A középkori másoló tréfás megjegyzése semmit sem vont le az olvasók lelki emelkedettségéből, amikor ezt az imádságos könyvet (mert ez az!) Istenhez fohászokodva kinyitották. A *Pozsonyi-kódex* a hivatalos egyházi zsolozsmakönyv mellett az egyéni devoció, magánájtatosság célját szolgáló könyvecske. A kórusban, a zsolozsmakor a hívő lélek elveszett a nagy közösség szárnyaló lendületében. Testtartása, ajkának mozgása, minden elő volt írva. A misztikus érzéstől sugallt egyéni vágyakozásnak szüksége volt a magánájtatosságra, ahol szabadon, kötöttség nélkül lánghatott föl az Istenhez induló lélek. Jelen kódexünk jó példa arra, hogy a hivatalos zsolozsmakönyv társaságában, ellenállhatatlan erővel tör ki a szív mélyéből a sok tarka imádság, amelynek szövege szívesen rejtőzött el az Egyház ellenőrző szeme elől.

<sup>11</sup> LANGFORS: A propos des explicit des mss. de la Bibl. de Bruges. Neuphil. Mitteil. 1936. 7. 1.

Kódexünk Szent Brigittának Krisztus szenvedéséről szóló imádságát tárja elénk — a *Czech-, Thewrewk- és Gyöngyösi-kódexekkel* rokon fordításában.<sup>12</sup> Mind a négy fogalmazásban Krisztus édességes orcájának szépségét *kemen sidóknak katroncájával* fedezik be.<sup>13</sup> A XIV. század nagy misztikus asszonyának, Sz. Brigittának az írása nálunk 1520 körül még átható erejében, tápláló izzóságában szívódik fel. A XIV. század krisztocentrikus világnézete, *patet arcanum cordis per foramina corporis* — a sebek mutatnak Krisztus igazi szívére — mondás a XVI. sz. elején a magyar kolostorokban még újdonság erejével hat. A fordítások ihletett, néha az extázist megközelítő hangja meggyőzően bizonyítja ez érzés érintetlen tisztaságát. Krisztushoz fordulva imígyen foháskodnak. „Te gyenyerüses és ifjú virágos testedben ártatlan halálra kegyetlenséggel íteltté... keresztfának általságára és hosszúságára huzattál, miként oroslánok bekörnyékeznek, ragadnak, rángatnak... Az időben Uram Jézus te dicsőségű gyenge tested meghervada és te derekadnak szép vére minden érben elapada.”<sup>14</sup>

Krisztus szenvedésének, Mária epeségének ellensúlyozására itt találjuk a Szűz Mária öt örömről szóló latin imádságot: *De quinque gaudiis B. M. V.* A kódex premontrei jellege csak nyer ezzel a fohással, hisz boldog HERMANN JÓZSEF, az akkori premontrei spiritualizmus e kiváló képviselőjének Szűz Mária öt örömről szóló egy másik imája szintén a kolostorok legkedveltebb ájtatossága volt.<sup>15</sup> Azt tartotta a jámbor hagyomány, hogy Szűz Mária öt öröme (concepcio, nativitas, resurrectio, ascensio, assumpcio) törli el mindazokat a bűnöket, amelyeket az ember öt érzékével követ el. Nem nehéz kitalálni, hogy ezzel a beköszöntő rózsafűzér ájtatosság küszöbén állunk. Továbbmenve, Szent Ágoston szerzette jeles imádság csatlakozik az epeségek és az öt öröm szövegéhez. A szoros *jászlóban* fekvő fiának a Szent Szűz minden édességgel hízelkedett, mert Istennek illető szent lelke őt *dél szél* képpen *általfuá*.

<sup>12</sup> BÁRDOS JÓZSEF: Szent Brigitta tizenöt imádsága kódexeinkben. Budapest, 1903. — GONDAN FELICIÁN: A középkori magyar pálos-rend és nyelvemlékei. Pécs, 1916. 127—28. lap.

<sup>13</sup> Irodalomtörténeti Közlemények. Codexeink forrásai. 1896. 199. l.

<sup>14</sup> Pozsonyi-kódex 3. l.; 10 verso. NyET. XIII. 105. 11. l.

<sup>15</sup> F. VERNET: La spiritualité médiévale. 90. l.

A magyar vallásos érzés elkövetkezendő megírásánál nem lehet figyelmen kívül hagynunk kódexeink magyar, de latin nyelvű imáit sem. Maga BRÉMOND abbé a híres *Histoire du sentiment religieux* munkájában nem mert a középkori vallásosság kérdéséhez hozzányúlni, mert az anyaggyűjtés munkáját nem találta elegendőnek. A Pozsonyi-kódex eddig nem közölt latin nyelvű himnuszai és imádságai mutatják, milyen harmónia, milyen devocionális egység hatja át a kódexet. A Szent Margit-legenda a premontrieket prépostok rendje, más szóval Boldogasszony szerzetének nevezi. Nem csoda tehát, ha a magyar imák, a Krisztus emberségének szólókat kivéve, mind e nemesillatú konfektnak malasztjával teljes Bódogasszonyhoz szólunk. *Idvözlégycsücsök napnál fényesebb csillag* kezdetű fellengzős imádságot ugyanaz a dogmatikai hangulat iratta be a kódexbe, mint a mellette levő *Dies leta celebratur in qua pie recensetur Marie concepcio* kezdetű latin sequentiát.<sup>16</sup> Vagyis — a Szeplőtelen fogantatás kialakulóban levő tana.

A magyar nyelvű imák között a lap alján szövegtöltőnek húzódik meg az

*Angyaloknak nagyságos asszonya  
Ur Jézusnak bódogságos szent anyja  
Mennyországnak szépséges ajtaja  
Paradicsomnak nagy széles kapuja*

kezdetű ének.

Kedves bizonyítéka a klastromi és világi élet egymásbafonódásának és annak, hogy a *via unitiva* útján szorgoskodó apácák a magánájtatosság talajából fakadó népi énekeket szívesen iktatták breviáriumuk üresen maradt lapjai alá.

A kommunikálásra és gyónásra előkészítő ima fejezi be a kódex magyar nyelvű anyagát. Méltó kihangzása annak a lelkesült hangnak, amely a legbensőbb elragadtatás pillanatában az ajakra tódul. Tudja a fohászzkodó apáca, hogy jól lehet bűnös, jól lehet méltatlan, jól lehet fertőzetes, mégis így kiált fel: Te vagy én Teremtőm, én ábrázatom, én szabadságom, én birodalmam, te vagy én Atyám, Te vagy én Uram, Te vagy én Istenem

<sup>16</sup> Pozsonyi-kódex. 38vo—39vo.

Reszttyk Iesusrol walo tyhen erth  
iesles ymadfagyh. Elsew ymadfagyh

o Iesus. Tegedith Jerekwnek  
edessyge. Iesus. wygassaagh  
hogyi ky mynden ez wlagi eremmitth  
et kerwafagyoth felewl mwl. bmssek  
nek ydwestege et Jerecie Merts the  
nefed gyenerwseged ember fia wad.  
wltod ez vilagnak wege fele emberi  
Nalathnak ydwestegeert emberre lewl.  
Emlekeszel myy wram iesus te Jenth  
predicaciadorol es faradsagok cyele  
gederwl fyekth the Jenth tistodbn.  
erettewnek wallal. yclimnen the dy.  
chew fenodnak ydeen: ky wala ykni  
elmuden erette mygh Jerejwin  
Emlekeszel wram iesus the Nagi  
keserwsegei zumucusagadorol fyekth  
the Jenth badmal wallal mykorts



és én Királyom, én Vezérem (szinte megsokasodnak a kiáradó fogalmak a fordító ihletett ajkán), én reménységem, bizodalمام és én vigasságom és örömem, én erősségem, én ótalmam, én szabad életem, én kívánságom — Te szolgáló lányod vagyok, jól lehet gonosz legyek, méltatlan és bűnös, de gah akármi is legyek — Tied vagyok.<sup>17</sup>

A még nem közölt latin nyelvű szöveg két csoportra osztható: Szűz Mária és a Szentekhez szóló imák, amelyek összesen 11 teleírt lapot töltenek be. Szűz Mária tiszteletére a magyar szöveg közé az ekkor még dogmának el nem fogadott Szeplőtelen Fogantatásról szóló himnuszokat és szekvenciákat másolnak be. Innen is látszik, milyen kívánatos a latin szöveg közlése, mert e kettőnek egybekapcsolt vizsgálata adja meg a középkori szellemi élet egységes képét.

Ezzel rátérek az utolsó pontra, a kódexnek a lelkiségtörténet (Histoire de la Spiritualité) szempontjából való vizsgálatára. A kódex legszebb szekvenciája a *Dies leta celebratur, in qua pie recensetur Mariae conceptio* kezdetű behízelt ritmusú ének. A Szeplőtelen Fogantatás kialakuló zsolozsmájából van véve ez a magyar szentek himnuszára olyannyira emlékeztető szöveg. Elég legyen e pár sort idézni: *Tu spes certa miserorum, vera mater orphanorum, tu levamen oppressorum, medicamen infirmorum*, hogy eszünkbe jusson a Szent Lászlóról szóló ritmikus próza:

*Sublevator oppressorum  
Miserator orphanorum  
Pius pater pupillarum.*

A *lex orandi, lex credendi* az imádság törvénye, a hit törvénye axioma alapján a magyar lelki közösség jó korán hozzájárult a Szeplőtelen Fogantatás dogmává kristályosodásához. Érdekes, a középkor egypár Mária-tisztelő teológusa: SZENT TAMÁS, NAGY SZENT ALBERT nem fogadta el az Immaculata Conceptiot. JOHANNES DUNS SCOTUSnak kellett szállítani a régi hit és meggyőződés teológiai érveit, amikor a Szeplőtelen Fogantatás mellett síkraszállt. A magyar kódexirodalomban nem egy példát találunk, amely mind e népi hit és erősödő felfogás meg-

<sup>17</sup> U. o. 35v. Ny. E. T. 129. l.

szilárdítására törekszik. Egy magyar királyfiét, aki a mennyei szép, ékös, drágalátos Szűzért elhagyja földi jegyesét, Aquilejába bujdosott, patriarkának választatván, nyilván prédikálá asszonyunk Szeplőtelen Fogantatását.<sup>18</sup> De nemcsak a jámbor példák hősei szálltak síkra e tanért, hanem magyar történeti személyek is. POZSONYI JÁNOS, pálos szerzetes 1488 körül beszédeket ír a Szeplőtelen Fogantatásról.<sup>19</sup> DUNS SCOTUS iskoláját szívesebben látták nálunk, mint SZENT TAMÁSÉT. A híres párizsi diák, magyarországi MIHÁLY Immaculata Conceptoról szóló vitáján maga Mátyás király is megjelent.<sup>20</sup> Pálosok, ferencrendiek, premontrieiek meggyőződése jut tehát érvényre, ezek tana száll le a nép közé és még a dominikánus vezetés alatt álló női kolostorok híveit is maguknak hódítják. Az *Idvezlégy dicsőséges napnál fényesb csillag* kezdetű magyar ima sem más, mint a Szeplőtelen Fogantatás zsolozsmájának fordítása.

Kódexünk következő latin szövege a 40—44-ik lapon még érdekesebb és szélesebb távlatokat nyújt. *Ave Maria... que peperisti pacem hominibus* himnusz szerkezetében teljesen a francia tropáriumok ritmusát echózza. Az ötös jambusokban írt tropus — tū mā / tēr ēs / mī sē / rī cōrd / iē / a legrégibb francia lírai költemények lejtésére emlékeztet.<sup>21</sup> Hogy mennyire francia környezetből emelték ki a himnuszt, mutatja, hogy a negyedik versszakban a Szent Szűzet úgy aposztrofálja, mint aki Theophilt (Rutebeuf hőst) a nyomor és pusztulás örvényéből ragadja ki.

<sup>18</sup> PONCELET A.: *Miraculorum B. V. Mariae quae saec. VI—XV. conscripta sunt* Index. Bruxelles, 1902. p. 964. — Kazinczy-kódex 24—27. NyET. VI. 187. Érdekes, amíg a magyar kódex az ifjút magyar király atyafiának mondja, ki franciabeli Károly idejében élt, több francia kódex és legenda egyenesen magyar király fiáról beszél: *Du filz au roy de Hongrie* Paris. Mss. Fr. 1805. Fol. 30. — Az Immaculata Conceptio zsolozsmája is hamar jelentkezik egyházi irodalmunkban. Nemzeti Múzeum Cod. Lat. 132. *Breviarium in usum ecclesiae cuiusdam Hungaricae* ff. 96—102.

<sup>19</sup> BÉKESI EMIL: *Magyar írók az Anjouk és utódaik korában*. Katolikus Szemle. 1899. 395. l.

<sup>20</sup> KNAUZ NÁNDOR: *A Szent Lőrincről nevezett Buda melletti pálos zárda*. Magyar Sion. 1865. 588. l. — GÁBRIEL A.: *Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban*. Budapest é. n. 26. l.

<sup>21</sup> F. J. MONE: *Lateinische Hymnen des Mittelalters*. Freiburg/Breisgau, 1854. II. B. 112—113. l.

*De lacu faecis et miseriae  
Theophilum reformans gratiae.*

Gyönyörű visszhangja a XIII. századi párizsi trubadúr RUTEBEUF szavainak THEOPHIL csodájából.

*La Dame qui les siens avoue  
M'a délivré de male voie.  
Nagyasszony, aki övéit megvallja  
Nem engedett engem gonoszok útjára.*

*Te collaudat coelestis curia* versszak pedig a *Miracle de Théophile* végső jelenlétével csendül össze.

*Délivré l'a tout abandon  
La Dieu ancele  
Marie la vierge pucelle  
Chansons tuit pour ceste novele  
Disons: Te Deum laudamus.<sup>22</sup>*

Annyi sok csodás jelenet közül a kódex közönségét éppen THEOPHIL megtérése érdekli, akinek legendája a középkor legszínesebb és leglíraibb alkotását hozta létre.

Az Immaculata Conceptio, Szeplőtelen Fogantatás hitét történeti sorrendben nyomon követi a Mater Matris, Szent Annának kultusza. Nemcsak a *Teleki-kódex* lapjain találjuk meg ezt a párhuzamosságot Szent Anna és az Immaculata Conceptio között így szólva: „Aldott Szent Anna asszony, te szeretetös anyád, melytől minékünk jöve a te szűzi tested szeplő nélkül Amen“ (119. lap), hanem a *Pozsonyi-kódex* latin imádságai között is. *Assunt Anne solatia*<sup>23</sup> hét strófás himnusz breviáriumi maradék. Ugyancsak Szent Annáról szóló zsolozsmát találunk kódexünk vándortársa, a szegedi szórványnyelvemlékben is. Másik két latin himnusz: *Sancte Anne devotus decantet chorus*<sup>24</sup> és *Congaudet angelorum chori*<sup>25</sup> ugyanennek az ájtatosságnak ritmus-

<sup>22</sup> RUTEBEUF, *Le Miracle de Théophile*. Édité par Grace Frank. (Class. Français du M. A. 49.) Paris, 1925. 26. l.

<sup>23</sup> *Pozsonyi-kódex* 25 v<sup>o</sup>; Mone III. 197. Chevalier: *Repert. Hymnolog.* n<sup>o</sup> 538.

<sup>24</sup> *Pozsonyi-kódex* 39v<sup>o</sup>—40.

<sup>25</sup> U. o. 41v<sup>o</sup>.

formájában megnyilatkozó ereje. A latin szöveg tehát mint himnusz, troparium, ritmikus próza. Szent András tiszteletét *Sacro-sancta hodie festiuitas* örökíti meg.<sup>26</sup> Az utolsó latin szöveg már a kódex hátlapján Szent Miklósról szól: *Congaudentes exultemus*<sup>27</sup> himnusz, amelynek értelmét *Elucidatorum*-ában CLICHTOVEUS is magyarázza.

A *Pozsonyi-kódex* eredeti kézírata lehetővé teszi, hogy a Nyelvelméletárnak csak másolat alapján kiadott szövegét helyesbítsük. Maga a kódex a középkor három nagy devociójában megnyugvást találó premontrei lelkeségnek hű képe. Krisztus humanitása, Marialis kultusz, Szentek tisztelete, annak a reformmozgalomnak melegítő lángjai, amelynek szikrái az ECKHARDT SÁNDOR ismertette párizsi humanista világból, CLICHTOVEUS köréből pattannak ki.<sup>28</sup> A kódex elején megnevezett JAQUES DE BACHIMONT premontrei generális, a premontrei apácák vásárhelyi beiktatásánál jelenlévő GOSZTONYI JÁNOS püspök kortársa. Az ő mindent megújítani igyekvő akaratában találnak a reformok végrehajtást.

A Párizsban nyomtatott 1505-ös brevárium, az idézett THEOPHIL legendás szelleme azt mutatja, hogy a jelen imakönyvet ugyanaz a szellem, ugyanaz a fegyelem sugallta, mint amilyent a franciában tartanak. A spekulatív száraz tudománynak vége. Látomás, érzés, melegség önti el a szöveget. Nemcsak MIHÁLY deák, nemcsak a hivatásos másoló, akinek nevét kivakarja az egyéniség teljes eltűnését követelő lelkiület, hanem maguk a premontrei főköötös atyafiak is írnak és törlejtének. Szívüket nem hagyják tétova bujdosni a föld színén, hanem a lefordított magyar szöveg és a latin himnuszok szárnyán hátat fordítanak a száraz okfejtéseknek, hogy a misztika sajátos ösvényein kezükben egy-egy magyar imakönyvvel menjenek az üdvösség integető partja felé.

GÁBRIEL ASZTRIK

<sup>26</sup> U. o. 41. MONE III. 102. A himnusznak 4 versszaka van meg kódexünkben.

<sup>27</sup> MONE III. 455. l.

<sup>28</sup> ECKHARDT SÁNDOR: Magyar humanisták Párizsban. 1929. Minerva. U. a.: A francia szellem. Budapest, 1938. 271. l.